

१०७
७

अथ

107
7

ग्रन्थनाम
कर्तृनाम
विषयः

“विश्वादर्शः”
कविकान्तसरस्वती,
धर्मशास्त्रम्
VishwaDarsha.

५२१

१०७

अथ
विश्वदेवः

१०७
७

१०५

१०७

कविप्रसादस्वर्गपुष्पः

७

४

विश्वदीर्घः
१ नम

॥ श्रीमन्महागणपतये नमः ॥ अथ प्रायश्चित्तध्यायः ॥ वदेतमिंदिरे शंकरासुरवर्णिममैरिमुर्जितं रामं ॥ यस्य स्मर
णमन्त्रोऽशेषप्रायश्चित्तैष लज्जयति ॥ १ ॥ कांडे स्थितं द्वितीये कुसितभर्तुः फलं तमिस्त्रिदि ॥ यत्र त्रिरसनं दक्षं ह्येव
क्ष्ये तृतीये स्मिन् ॥ २ ॥ अत्र हि महापातकं प्रभृतयः ॥ तमिस्त्रिंशौ ह्यं कुंचमहा निरयशात्मली ॥ शिरवकमलं शतमृत्ति
कालसत्त्वं ॥ संयातुं लोहितो देवस विषसंप्रतापनं ॥ महानिरयकाकोलसंजीवनमहापथं ॥ अवीचिगंधतारिप्रस्रं कुंभी
पाकं तथैव ॥ असिपत्रवन्तं ये वृतापूतं ये कीर्तिशकं ॥ इत्यादि नरकानुप्राप्य शहापि स्वकर्मशेषवशात् कुसितयोनि
यस्युरितियुक्तं द्वितीये ॥ तत्र प्रह्लाता वृन्तगाश्चादि नृमणस्सकरोड्गवरगोजा विपक्षिषु संभ्रम्य पुनः कुक्षीक्षय
शीली स्यात् ॥ सुरापस्तु रवरपुच्छसर्वे नश्चिन्मिकीटपतंगविडो जनिपक्षिषु भ्रम्य पुनः वयावदंतः स्यात् ॥ स्वर्णहारी
तु त्रिमिकीटपतंगो लूका हि सरटजलचरेषु भ्रम्य पुनः कुक्षी स्यात् ॥ गुस्तत्पीतुत्तण्णुल्ललना दंष्ट्रिक्व्यादव्या

राम
१

विश्वादर्शः

२

मभिमतं लघु वा इति त्रिंशत् ॥ १ ॥ अस्यार्थः ॥ प्रथमं तावत् कलिपापे निषिद्धस्य नारी न भक्षणो दोषः स्यात्तिरहस्ये पितृवत् ॥
प्रायश्चित्तं भण्यते ॥ ततो मही पातके अत्र हत्यादो ॥ अतिपूर्वे अतिपातके अत्र वधप्रयत्नादो ॥ ततः केवलपातके गुर्वधि
क्षेपादो ॥ अथोपपूर्वे उपपातके गोवधादो ॥ अत्र हि यत्तु ह्यादि तत्र तत्तु शानि नियत प्रायशो द्विगुणः ॥ तत्रेत्यत्र श्लोकेन
योज्यं ॥ शेषस्य ह्युल्लक्षणमाह ॥ विशेषपाद लघु स्तिथिषु हि वतस्त्रैक सत्कादिभिः सत्रिंशे स्यात्ताय लघुः करप
मित्तु कयाति लघुः स एव ॥ तत्राक्षीराज्यवा भिक्षित्सुषु निरुशनात्तम लघुः अतुर्थे रय्यातः ह्युल्लक्षणं लघुस्तय मिह सयसे
वैकविंशत्यहोभिः ॥ २ ॥ अस्यार्थः ॥ प्रथमे तिथौ वैक भक्ते नैव ॥ एकवारो रक्षो जनो नैवा द्वितीयो न क्ते नैव ॥ तृतीया
स्त्यपाविते नैव ॥ चतुर्थे तूपवासे नैव वर्तते निमित्तयं पाद लघुः ॥ तत्र क्रमेण पंचदश द्वादश त्रयोविंशतिसंख्याः षड्विंशति

राम

२

राश्या

६। विंशति चतुर्विंशतिसंख्या वा ग्रासा आरय प्रमाणः कुकुटंड संमिता स्फुरिति पाद लघुः ॥ दिनदयन कै क भक्तादि
भिरर्थ लघु इत्यर्थे संधि ॥ सच पाद लघुः क्रमेणानुलोम्येन वा यथासंभवं कार्यः ॥ प्राजापत्य लघु स्यात् ॥ एक करप
रिमितान्न भुक्त्वा अति लघु स्यात् ॥ शक्तिश्चेदत्र या समात्र भुक्त्वा वा ॥ तथा तिसृषु तिथिषु क्रमेण क्षीराज्यवा भिक्षितो वैक
त्रिपलैस्त्रिंशत् शर्व वदुष्णोदवाप्यै चतुर्थे तूपवासात् रय्यातो महानूत लघुः ॥ एते स मसे सो पवासे स म लघुः ॥ एते
ध्यः लघुः ॥ क्षीरेण वैक विंशति रात्रं वर्तते न द्वादश रात्रं वा दकेन ॥ पलाशो दुर्वरा मृदुल पत्र कुशोदकेः कथि
तैः प्रत्येकं प्रत्येकं पीतेः पलं लघुः ॥ तैस्सु स मसेः त्रिंशत् पीतेः पलं लघुः ॥ पलाशादि वतु क्लृप्तोदकेः कथिते क्रमेण मात्र
पीतेः कल लघुः ॥ विल्वपत्रे स म लघुः ॥ आमलौकिके तपत्र पुष्पोदकेः सुपत्र पुष्प लघुः ॥ पिष्टोदके दन द्विस्त्रावत क्रोडुस
स्तु प्रतिदिनं प्रत्येकं मुपयुज्य षष्ठे तूपवासात् सौम्य लघुः ॥ प्रत्येकं मेषा त्रिंशत् रात्राभ्यासे तु लापु रल लघुः ॥ सांतपनं प्रत्या

कूर्

विः
४
४

विश्वादर्शि. ह
३

पुर्वेद्यः पंचगव्यं पिबति कुशजलं चोपवासः परेद्यः येन स्यात्तत्पुनः सांतपनं मथय्य कृष्य सुतत्सप्तमेन ॥ पुनर्वेत्स्या
नमोहासांतपनमनशनादादशाहैः पराकस्तैः कश्चिदुक्तोक्तं निमित्तं तु यात्रावर्धः ॥ ३ ॥ पुर्वेदिने गमूत्रं गमयं क्षीरं दधि
घृतं केमेण ताम्रं च तपीतनीलं लघुगोमं बंधि ॥ अलाभे तु कापिलं वा ॥ अष्टाष्टषेष्टा द्वादशाष्टमाघ संख्यं चतुर्थो शकुशादक
युक्तं च पात्रां परेद्यं पूजासां तपनं ॥ परतिथिषु द्रव्यवद्वयमेगोमूत्रं इति केमेण पीत्वा सप्तमे द्विरुपवासो महत्सांतपनं ॥ प्रत्येकं
त्र्यहाभ्यस्तेष्वष्टत्रयेर्वापवासत्रयीतैः तैरेव प्रत्येकं द्वादशभ्यस्ते शतसांतपनं ॥ द्वादशोपवासेन परीकृतं इति ॥ अथ तप्तसुखे भूय
त्रीणि पला मिक्षीरादिषु यथावन्नियमं ॥ अनुक्तं पुनस्तु सर्वप्राणायामानुबन्धं कुर्यात् ॥ कांशपणमाह ॥ दधि द्वासेन मसि ॥ इति
नं मिह शिरस्यं डपि उक्तं च द्वासां च बाधवतः चैकैव दुतयथा चोपवासैस्तद्वर्त्तते ॥ वृत्तादिश्च पिडः शतयुगलपुतामगमिवा
स्युः कथं विशोत्यापुक्तं द्वविद्यं त्रिषणैर्वैमपि च नानमंगं प्रतेषु ॥ ४ ॥ अस्यार्थः ॥ शुक्लप्रतिपदां रभ्यं च द्वावति

राम
३

प्रकूरकर्मिषु भूलादुश्चर्मस्यात् ॥ तत्संयोगी तु तत्र कुयोनिः स्यात् ॥ तथा अत्र हारी अजाली नृणां ॥ अनुनुमाता ध्यापी
पुस्तकहर्ता च मूकः ॥ धान्यमिश्रकोतिरिक्तांगः ॥ परस्य दोषवक्तुर्गंधनासिकः ॥ असह्योषवक्तुर्गंधवक्त्रः ॥ परदा
रहर्ता तु अस्त्रसहर्ता परणो विजले प्रंक्षसाक्षसः ॥ तत्र शाकाहर्ता मधुकर्ता ॥ सुगंधहारी च धुंधरी ॥ धान्यहर्ता आरुः ॥
फलहारी कपिः ॥ जलहारी जलकुटुम्बः ॥ शीरहारी काकाः ॥ मधुहारी दंशः ॥ मांसहर्ता गृध्रः ॥ गोहर्ता गोधा ॥ अग्नि
हारी वक्रः ॥ वस्त्रहारी भवेत् कुशी ॥ रसहारी श्वः ॥ देवप्रहाराण कोशकः ॥ सुबालिलवाक् ॥ गरुडमिदावुच्यते ॥ पुनः प्रा
कोष्ठा परमरी ॥ शयनहर्ता क्षेपणकः ॥ दीपहर्ता घूकः ॥ इतियोगी श्वराद्यं कर्म विपाकवर्णनं ॥ तत्रानामं फलपाक
पुपंचया विभक्तं पुयत्मायश्चित्तं तत्प्रकारं तावन्निरूपयन्नाह ॥ प्रायश्चित्तं प्रकीर्णं प्रथममथ महत्कथं ते पातके स्मि
न्परव्याते वातिहरेरहसि च सकले केवले चोपपूर्वे ॥ तत्तत्प्रायश्चित्तं यत्स्यात्तदपि भवति तत्संगिषु प्रायशोस्मिन्

विश्वदर्श
४

दि

नं ह्युच्यते चायं व्रतं वपनपूर्वयाहं। अमुदयार्थं चेन्न। विद्वदिप्रवृत्तौ एतुमहापातकेवपनं गोवधेपि। सर्वत्र च
 आसंगे हिंसादिदक्षिणान्। अत्रत्यनुक्तपापे ह्युक्तिलक्ष्मणेऽपि। रुद्रातिहृष्टायां प्रजापत्ये धृतमेनवा। तत्रश
 त्वाशक्तिज्ञानाज्ञानातुह्येदिसिर्व्यवस्था उक्तप्रायश्चित्तेषुपि प्राजापत्यादियोज्यं। द्वादशाष्टवतेषुपि पृथ्याधिकं ह्युक्तं त
 त्रयं। एवंषड्विंशकादाहृत्यं। अन्यदाह॥ सप्ताहं चेत्सिखेद्रोस्तनमरिक्कमश्रुतीस्तथादौतथैकेकुर्यात्तथाप
 योसांन्यदिभेवात्तत्तमासिस्तोमायनंतत्त॥ इत्ययमर्थः॥ यदागोस्तनासतिसप्ताहंवतुस्त्रिंशेकसंख्यानुक्रमेण
 कोपवासत्रयंकुर्यात्तदामासिर्बिनाधिकेतद्रतस्तेमायनारख्यस्यादिति। प्रतिनिधीनूपत्याह॥ देव्यास्त्रिंशत्तदहसं
 जलधिगतनदीस्नानमन्योन्यतुल्यं चाइह ह्युक्तं यवाप्रतिनिधिषु परं बोधमेवेचतुष्टयं। ५॥ तु कस्वेव। ह्युक्तं यत्
 तुगायत्या द्वादशश्रांभोजनं। तिलहोमसहस्रं च सममेतच्चतुष्टयं। उपवासस्तुगायत्यासहस्रं विप्रभोजनं॥ प्रा

राम
४

५

स

णायामादशद्वौ वसममेतच्चतुष्टयं। धेनुनिर्घृतदधे प्राणायामशतद्वयं। उपवासश्च छेदणसममेतच्चतुष्टयमिति संग
 ह्युक्तं चादिवर्गेन। इदानीं चक्रमप्राप्तं प्रकीर्णकप्रायश्चित्तमाह॥ स्पृष्टो हस्तेतरांगे श्वस्वरनरमलाख्यादिभिस्तत्रना
 भिरुर्ध्वं स्नायादधस्तात्तन्मनुपरिचस्वस्यनेयस्कृतं स्नानं। स्नानाहस्तार्ह्यं छेदणविरधसपिबनूपादह्युक्तं थावेन वम्य
 स्नोदमुक्तायदिपि वीततहायष्टदेवी स हस्तात्। दाअस्यार्थः॥ यस्तु हस्तयतिरिक्ता गेवरुमाभ्यां नरमलेवी विष्टादिमन्त्र
 रेतशोणितस्नेहादिमरिक्कमजातैः॥ आदिशब्दात्तु रामधर्मास्त्रायसोऽसक्रेऽश्वसृष्टः तत्रनाभिरुर्ध्वं सचैलं मानं॥
 इदियेन उपवासः॥ नाभेरधस्तात्तयो रिवमन्तोऽप्येः प्रक्षाल्यात्तमनं॥ स्वस्वमले॥ स्नयर्शे ह्येवस्वंप्रक्षालितं तदिष्ट्या
 त्वाभोजनेन पुष्टानेमाभोरस्पृष्टं स्नायात्। यस्त्वस्वर्शस्त्राने पश्चात्तत्तु तैस्त्रिरात्रात्कामतश्च पश्चात्तत्तु अप्या
 सश्चेतीह ह्युक्तं रसपि वक्त्रपादह्युक्तं महापातकिं त्यर्शे पश्चानताभोजनेन तत्तु ह्युक्तं इत्युक्तिलक्ष्मणेऽपि

विश्वदत्तः

५

दि

राम

५

मव्यतिरिक्तं पिबन् वा गायत्र्या अष्टोत्तरसहस्रात् शुभिरिति सर्वत्र संवध्यते किंच ॥ मूत्रोद्वेगो नोत्पद्यते तत्र
 रादीन् स्पृशेत् सवर्णं स्नात्वा देव्याः सहस्रं यदि पिबति तदा स्यान्निरात्रोपवासः ॥ मया मुक्तो भवेत्सोत्पन्नं मम तितथ्यो
 ऐवे करान्त्रंगो मूत्रेण पिब्यात्सुशान्तिरिति सवर्णं तदा स्नानमात्रं ॥ ७ ॥ अस्यार्थः ॥ मूत्राद्युत्सर्गनिमित्ताशुभो मया सं
 त्यज्यति तत्र वरादीन् असवर्णं वा शुचीन् स्पृष्ट्वा गायत्री सहस्रं स्नात्वा जपेत् ॥ मुक्त्युत्पद्येवं ॥ यस्तु मूत्रपुरीषो
 त्सर्गशुचिर्मया पिबति स निरात्रः ॥ पुंके वेत्सोत्पन्नं ॥ अमया पातने दुष्येत्पंचगव्यं वरेत् ॥ भोजनं चेदेकरात्रं गोमूत्र
 मो वकादाराः स्यात् ॥ अत्रोत्सर्गनिमित्ताशुभं सादृशमसवर्णं सवर्णं च स्पृष्ट्वा स्नात्वा ॥ चांडालदर्शनादिषु प्राशयेत्
 माहा ॥ चांडालं प्रक्षाल्य च शुचिरथ सवितुर्देवनात्तर्थादस्यां दुष्टस्योपवासो यदि सहवचने दोषो शोषद्वयवाग्वा ॥ अ
 त्वादक्यां त्यजादेः श्रुतिमथ विरतश्चेद्दिशुभो यमोहासुं के स्नात्वा यदेव्योष्टुशतमिह भवेत् साहस्रं तत्सुपवासः ॥ ८ ॥ अस्यार्थः ॥

य

३

३

धि

दिने एकैकया सहस्रं पोर्णमस्यां पंचदशपिंडान् मयूरांश्च माणान् सुक्ता पुनरेकैकहासेन चतुर्दशमेकमेव सु
 कादेशोपवासो वैवमध्यं चांडायणं ॥ पिपीलिकामध्यं तु छुल्लज्जतिपि चतुर्दशपिंडा एकेकहासेन चतुर्दशमेकः दशैतत्प
 वासः ॥ पुनरेकैकहापोर्णमस्यां पंचदशेति तिथिसाम्ये ॥ असायेतु ग्रास एधिः हासे विपर्ययः ॥ पद्मा एकस्मिन् मासि च
 त्वादिशदधिकद्विशतपिंडैर्यथा कथं चितुदुपयुक्तेस्तवांडायणं ॥ मध्यदिन एव तेनैव षष्ठसंख्या नियमे यतिचांडायणं ॥ दि
 वान्तमष्टपिंडैः शिशुचांडायणं ॥ अर्द्धदिनं त्रासदाहं च चांडायणं ॥ अत्रामी नियमाः ॥ क्षांत्यदिनादिप्रथमं फांडोक्ताः
 हविष्यं हविष्ययोग्यान् त्रिकालं द्दिकालं स्नानं भततिलघुतुसकृदेव ॥ वस्त्रं तु रात्रौ देकमेव ॥ जपस्तु सर्वत्र शुध्वक्य
 धमपरांतं स्तुतिदीनां ॥ यथाशक्त्या गायत्र्या ॥ आज्यहोममहाव्याहृतभिरष्टोत्तरशतमेकैवा ॥ तांबूलादिजनैतथा ॥ धि
 आप्यायस्व सतेपयां सति हविषोऽग्निमन्त्रेण ॥ पिंडानां तु प्रत्येकं मंगुल्यंत्रेण गायत्र्या विमंत्रणं प्राशनाचमनं ॥ एतत्सोत्प

विश्वदत्त
६

दिजातिदुष्टानां छत्राकविद्वसकरग्रामकुक्कुटलुनपलाउरंजराणामयासस्तुभशणेवां॥ असस्तुभशरापानवस
तने॥ अमत्यावेसस्तुभशरापानवस॥ असस्तुभशरापानवस॥ असस्तुभशरापानवस॥ असस्तुभशरापानवस॥
गणदीक्षितचिकित्सकातुरकुम्भपुश्वलीप्रतविद्वत्कुरोयपतितत्रायदंमिकोद्विष्टताज्यावीरस्त्रीस्वर्णकारस्त्रीक्षितग्रामयासस्तु
विक्रयीकर्त्तारतंतुकायवद्विष्टताज्यावीरस्त्रीस्वर्णकारस्त्रीक्षितग्रामयासस्तु
मने॥ तथाशूद्रोद्विष्टताज्यावीरस्त्रीस्वर्णकारस्त्रीक्षितग्रामयासस्तु
त॥ अपत्यासस्तुभशरापानवस॥ असस्तुभशरापानवस॥ असस्तुभशरापानवस॥ असस्तुभशरापानवस॥
रपुष्टिष्टंनदुष्टं॥ अतिरूपपतितत्रायदंमिकोद्विष्टताज्यावीरस्त्रीस्वर्णकारस्त्रीक्षितग्रामयासस्तु
जांगेजामहिषीणांअमत्याक्षरादिषी॥ त्वांगेजामहिषीवजेद्विस्तनीनांपीलोपवासः॥ वल्लरसांतरप्राप्तंगेरसव्यतिरिक्तं

सि

राम

६

यवगोधूमव्यतिरिक्तं चपर्युषितंमश्वेहातंशुक्रायेवं॥ मत्यावेत्रिरात्रं॥ सर्वत्रचमत्याप्यासेतदाहृष्टपदुत्तंवापुनः
संस्काराश्च॥ आजंमाहिषंचसप्तरात्रंशुधूमितिकेचित्॥ किंच॥ हृष्टपादोद्विष्टताज्यावीरस्त्रीस्वर्णकारस्त्रीक्षितग्रामयासस्तु
ताथमयेएनंशनमिद्वसपिडीहोतुहृष्टमाये॥ निःसीरुघंदितायादिषुपुनरुपवासोथसीमेतकायेसोमअंशोदनाद्युत्तुपुरव
लुमतेसस्तुभशरापानवस॥ असस्तुभशरापानवस॥ असस्तुभशरापानवस॥ असस्तुभशरापानवस॥
जापत्य॥ महासांतपनंतुजघन्यविषयं॥ सपिंडकरणेदितायादिमासिकेचोपवासः॥ शत्रियादिनवत्राधादिषुद्वेगुणशूद्राणां
शायणंनवत्राधेप्राप्तोमासिकेमतः॥ पक्षत्रयेतिहृष्टस्यातृषण्मासेहृष्टपदुत्तंवापुनः
शरीरेकंसर्पेयादिहतविषयं॥ पक्षत्रयेतिहृष्टस्यातृषण्मासेहृष्टपदुत्तंवापुनः
दिमत्याभोजनेत्रिरात्राणायाम्प्रयच्छतप्राशनं॥ मत्यावेवप्रजापत्यं॥ मधुमाससप्तम्येणुआमश्राधेतुसर्वत्रतदर्थं॥

म

अ

विश्वादर्शि.

७

शीमंतोन्नयेने सोमकृत्यात् प्राकृतो मयगे आधानोन्नयेने प्रथमकृतो रत के मृतके आदि दशद्वयं हस्त इति भोजने चो
दो॥ नामकरणं प्राकृतोत्साहं के सांतपनं॥ अन्यत्र संस्कारकर्मणि पुंकोपवास इति वक्तुं न शक्यः॥ १४॥ इति प्रकीर्णक प्रापश्चित्तं॥
॥ १५॥ अथामहापातके ब्रह्महत्यायाः॥ अज्ञानादिप्रहेता वत् पुत्रिभित्तु कृत्वा ध्वजोत्तमपात्राग्रामे वा तद्वृत्तं लोकास्वस्त्युत्तमपुत्रवत् नृप
मयससिपुत्रा मुंडो वास्या अतीव शुचि विरहितनियतः स्नानसंध्यादि कृत्वा चैतन्नादादशा इति प्रतिपत्तिनिमित्तं स्मृतस्तत्र मध्ये
॥ १६॥ अस्यार्थः॥ यस्तु मत्या विप्रहेतिस आ दशदशा इव न भुवि मूलादिषु कुशलेनैव प्रामेयक मर्यापय नू लोहित मृत्त
उपाजा इतरतः सति नू समीपे स्यात् प्राकृतः तत्तपा लो स हस्तप्रक्षालितः कपोलपाणिस्तदलाभे त्वन्य कपोलकस्य विवेका
लधारी ध्वजोत्तमो मुंडो जटी वा ब्रह्महत्यादिनियतः त्रिषु वस्त्रमभ्युक्तं स्नानसंध्यामात्रयुक्त इति॥ इदं ब्रह्मदशा इत्या
शा हेतुरेव॥ एतच्च प्रातिनिमित्तं कार्यविधिः प्राप्यमिकादस्माद्वितीये हि पुणं चरेत् इत्यादि स्मृतेः॥ तत्र अंत मध्ये॥ ज्ञाता वि

राम
७

चांडालदर्शने ज्योतिर्दर्शनं कार्यं॥ उच्छिष्टस्येतद्दर्शने तु पवासः॥ तत्संभाषणे तु विरात्रं॥ तस्य शीने वज्रात्रंगे मूत्रपवाहा
तौ रगात्रां सजपति मोदक्यास्तिकास्य र्शने तर्ह्य॥ उत्तरार्धे तु स्पृष्टं॥ हीनं पुत्रो मिथश्चेत्पूजति यदि पुत्रिर्भाजने वापि मित्रे शो
डेवो पोष्यगैर्बेर्भवति शुचिरमस्या तु ते भोजने तु॥ एष वात्मानादहीनं भवति शुचिरिह या समनो पवासात्सर्वोन्नतिरा
नो भुवि रथसरीने कपको तु देवाः॥ १७॥ अस्यार्थः॥ परस्परं भोजने हीनस्य शुनो वास्य र्शने मित्रे भाजने शोडे वा भोजन
वेदुपोष्यपेव गयेः शुचिः॥ अम स्यात्तेरेव पुंव गयेः॥ मत्या तदस्या से प्राजापत्यं॥ भोजने तु मिथः सवर्णस्पर्शने स्नानं॥
आस्यगतया सादने तु पवासः॥ सर्वोन्नते विरात्रं॥ एकपत्तौ सर्वे प्रापि गायत्री शतेन॥ अभक्ष्या भोज्यादि प्रायश्चित्तमा
ह॥ अत्रा कं विद्वराहं लभ्यु न मपि धिया कुक्कुटं गायम श्वनु कया चोदं पलं दुपतति वैदुरो १ भक्षयेन्मृगं जरं व॥ अश्वं
न जानतः सांतपन मथ कर्दको स भोज्या न भूदस्त्रुधिष्ण्या स पुत्रो भवति शुचिरधीः स सरात्रं यवा गवा॥ १८॥ अत्र जी

व

विष्णुः

८

नृकणादीन्क्षेत्रेष्वप्येवमयंविशिवमवतिष्ठेत्सर्वेनदुष्टं॥१५॥अस्यार्थः॥यस्तदिजातिर्मेसुरोपेक्ष्यविबुधिसिद्धिर्वाग्रेसं
बन्धि॥राज्यगोमृत्सुरांषुनामन्यतमं कथितंमन्त्रिवर्णलिङ्गपानेनपञ्चामृतशुद्धेत्॥अनन्तरोगागादिनिर्मितवस्त्रंवीरवर्मा
रःकपालादीन्वर्ज्यहस्याव्रतंवरैत्॥पानोत्तरकालवमनेत्रद्वं॥कणादीन्पणपाकंवासकंशयत्रपत्यहंपंचगव्यं॥तालुमा
त्रसंयोगेत्तदं॥यत्तुत्रैमासिकंपुनरुपनयनंयवोधापनोक्तं॥तत्रलक्ष्मपराकचाद्यायणंवाह्यहस्यत्कृतं॥अनन्यसाधारणव्या
ध्ययंशानेतिमतोयवस्थाप्यं॥परममह्यसुरांस्पृष्टवानशुद्धमितिसेतसकंपुनरुपनयनं॥शुद्धेसुराभांशंषुपाने
खदेमाज्यप्राशनेनवासंकुर्यात्॥तत्रैवपर्यापितांषुपानेन्यहंशेषुपुष्पीस्वतंक्षीरंपिबेत्॥मह्यसुराभांशंषुपानेनदेवस्यस्रात्रंपि
बेत्॥सुरायामृत्पुरीषयोर्वीसहस्रमत्यागंधाघ्राणेषाणायामत्रयं॥अमत्यागोडीमांशीसुरापानेनरुष्टातिरुष्टतप्राशन
पुनरसंस्मरणवतिष्ठोक्तं॥मत्यावेतिपुण्याकथंशरणंहोर्ते॥अमत्यासुराव्यतिरिक्तंशंहादिमघंषोर्विषयतस्तत्तत्पूर्वेषु

राम

नरुपनयनं॥मत्यावेतलक्ष्मतिरुष्टतप्राशनंवांशंषुपनयनं॥मुखमात्रप्रवेशेत्तुपद्मेदंवरविल्यपलाशाकुशोदकंपडा
त्रंपिबेत्॥स्तेयंप्रत्याह॥होतृब्राह्मणसुवर्णस्वरुतमनुवर्तुमुक्तकेशश्चरदंडंदत्वाय॥मुसलमभिहतस्तेनशुद्धेर्मृते संना २
वा॥अशक्तदादशादृष्टुकिरपिबधनीत्येनतुल्यंसुवर्णदद्यादविप्रदमगुणिसुवर्णपुत्रानंवाहात्॥१५॥अस्यार्थः॥ ५३
यस्तुब्राह्मणादिब्राह्मणसुवर्णंवाइशमापसमितंमत्याहरतिसमुक्तकेशःआदेवस्त्रस्यैवमुसलमयोमहंशुद्धं
वाचादिरेविप्रतरासेत्यकमंशुवत्रपयेत्॥सतुसल्लुधन्यात्ततःमृतेजीवन्याशुद्धेत्॥गुह्यंशुआदिविप्रसुवर्णहंततुः
पादप्रभृत्यात्मनंगमयेनादहेत्॥ताम्ररजतादिसंस्तुसुवर्णोपहारेयेवं॥मनसासुवर्णोपहारेतुदादशरात्रंवायुभक्षणे॥
अमत्यासुवर्णोपहारेतत्सुरापानव्रतं॥दादशाद्व्रतंवरैत्॥महाधनश्चेत्तुल्यंसुवर्णदद्यात्॥उभयत्रात्राहंस्तविप्र
स्यकुटुंबजीवपर्यंतंधनंदद्यात्॥निर्गुणब्राह्मणसुवर्णहरणेनवाह्यंयासोक्तं॥शुधाक्षामकुटुंबार्थंतादशसुवर्णोपहारेज

विश्वारोहि. त्रिलोके. षड्वर्षिकं स्रष्टुं. तार्थयात्रादिकं वा कुर्व्यात्. सर्वथैतत्प्रायश्चित्तं कामिने इव्यं दत्तं वै. यदा ह्यपहरांतरमति संततोऽप्य
 कालितदाचतुर्थलेमिप्रतान्नेन च द्वावस्थानमापस्तोत्रोक्तं. यत्र हि क्षीणमात्रे स्वर्णपट्टप्रार्थनो मन्त्रयं राजसर्षपमात्रे प्राणाय
 मवतुष्टं. गायैश्च सहस्रं नगैरसर्षपमात्रे. हिरात्रितं जपेत्. यवमात्रे तु पवासं दयं. कृष्णलमात्रे सातपतं. माषमात्रे
 मसत्रयं गोमूत्रं यावकाहारः स्यात्. नूनसुवर्णं तु संवत्सरं यावकं मितिषट्त्रिंशन्मते. गाधकृष्णशकार्धे आशुतद्वज्रतद्वज्र
 एवांशु. आसहस्रं शत्रुघ्ने. उध्वं तु सुवर्णं स्तयसमं. एतत्तत्पुत्रं प्रसादात्. गत्या दारानहीना न्यतुरमतिरलं द्वादशाष्टं सुधु
 शानी चेदायसस्या क्षिरिसमं शयने तप्तं दारुमयं. लिंगं केस्युगंतारं पदं शिवमृतो न्यतद्वयो मातृगंतुयं शस्यासे मतिरिमयं
 रिवति मृतिर्नैवेरे तस्युते प्रादु. १६. अस्यार्थः. ये सन्मत्या पितुर्भायां अहीना असवर्णं उत मां योगधेत्. सोधः शायी जटी एकका
 लं परं मूलादादं चरेत्. अंसना चैत्रे यः शयने मुंडितलोमकेशः घृताक्तः स्वकर्मशुचस्तप्तं दारुमयं तप्तयाग्नि
 से

राम
 ९

श्रंगवा दययुतदशकं जन्मि तं हतो वाचो राधैर्कति रोगात्. दिजमपि निभृशं तत्र गंगां वा सुविस्थात्. यदा विप्रस्य वित्तं पर
 दूतमपहंत स्यात्ताना कुनिस्यात्ताना दावा जिमेधावपथयसि धीमास्तु व होस्व होमात्. १७. अस्यार्थः. जत्र प्रतमध्ये
 चारव्याघ्रादिभिर्हिन्यमाने विप्रं द्वादशमासं वा संरक्षति. तन्निमित्तं बर्हि तैत्तः शुध्येत्. तथा विप्रं गंगां बडुकालं तत्र प्रतप्य निभयं
 कृत्वा शुचि. यदा विप्रस्य सर्वं चौरैः पृथक् आहृत्य समपरेण शुचि. तत्र हतो जावना बडुकालं तत्र शुचि. तथा श्वमेधस्य वा यिष्टं
 मेधस्य वा दशरात्रोपस्तदंतस्य वा सर्वमेधादेरवपथये स्वकर्माख्यापनपूर्वकं स्नाना शुचि. यस्तु धीमान् नृहंता वस्तु लोकि के स्व
 तनु होमा शुचि. तत्र योग. १८. लोमस कौहि मांसमे होम जास्वा धास्वा विमृत्यु देशे न लोमयः स्वाहेति एव प्रकारेण
 एमंत्रैरुद्व्यागि तमिष्टे यो त्रिहृष्टा या वा कृशिरस्तनुं सिषेत्. सुरापिनं प्रसाह्य विप्रारिश्चेत्सुरापः स च क्षिरि स ह
 शं हारमाज्यं सुरां वा गोमूत्रं वा बुधो वा वा वीतशुचि रधीर्यस्तु बालादवासा. कुयातदा दशाष्टं प्रतमिह वमनेनैव मन्त्र

विष्वादिशिः

१०

इदं गणपिठनात्संहितायाः शुविः स्यात् ॥ १७ ॥ अस्यार्थः ॥ ते पुनर्बुधः सहादिष्वेकेनेव सहस्रं वत्सरस्य शक्तिः भासयुक्तैकया
नराप्यासनभोजे निरंतं संसृज्यते त्वेव स नृपः सूर्यो दिजातिः कर्मस्योद्दीयते ॥ याजनाध्यायनयो निसंबंधे कपात्रभोजनेषु त्वेकना
पिसंघः पतति ॥ सतदीयदादशादं कुर्यात् ॥ असंशयतर्ध ॥ यदा याजनाध्यायनयो निसंबंधो स होरीचंद्रिशांगसोपपद्यते संहिताजपनृवसि
षोत्तमातिष्ठेत् ॥ अत्र स्पष्टं हि शून्ययाजनादिचतुष्टये सति पंचभागो नं कार्यः ॥ न पंचाहं मया संग्रहे ह्युक्तं ॥ दादशाहसातपने ॥ पक्षुं दश
रात्रं ॥ मासे पराकः ॥ मासत्रये वा ॥ षण्मासे वा ॥ इदं यः ॥ इनाष्टेष्टार्धं ह्युक्तं ॥ संसर्गिसंसेर्गिमया चेत्येतेन ॥ चतुर्थेष्टे ॥ पंचमेतद्विंशत्यु
इति महापातकानि ॥ १८ ॥ अतिपातविप्रायुष्मिन्माहा ॥ उद्योगी प्रसूयते नृपमपि वरिजं यः कृतुः स्फुरजस्त्रां हे सात्रे गोत्रं वा स
शुचिरविदिते ब्रह्मगर्भतवादात् ॥ गतुर्वीचाये पत्नी मपि पितृभगिनी मातुलानां सुखं बालिगंधिष्वान्महीभृत्सतु ॥ वातिशु
चिप्राह्मणेनूक्तमर्थः ॥ १९ ॥ अस्यार्थः ॥ यस्तु ब्रह्मवधे हतप्रयत्नेः देवा ब्राह्मणतत्सोमयागे वर्तमानं क्षत्रं विशं वा

राम
१०

हेति नृपमती आश्रयणी अत्रिगोत्रजां वा अशालस्त्री पुरुषभेदब्रह्मगर्भो वा हेति संहिता कदाचन ब्रह्महत्याव्रतं अनृतसाक्षिचा
धे दण्डिगवेषं पिकुर्यात् ॥ दशत्रियादिगर्भात्रेयावधेक्षत्रादिबधोक्तपादोनमर्थः ॥ आचार्यपत्नी तसुता माता पितृभगिनी मातुलानी
भगिनी सुता धात्री मया गंतुर्न वाहं ॥ अकुर्वतो लिंगं चित्वा नृपसं हन्यात् ॥ विप्रेतुन वा दमेव ॥ पूतकं प्रत्यहं ॥ अथोक्षो
गुप्तं ॥ हेतिरपि सुहृदो वेदनिंदापिवेदस्यागोप्यालस्य दोषा धादिभवति तदा ब्रह्महत्याव्रताधे ॥ द्वाकादेस्तु जप्तिपुन
रपि मतिपूर्वजस्त्रास्य सेवास्वोक्तेर्वैवा नृतोक्तिः ॥ पुष्टिलमतिरलं च सुप्रापव्रताधे ॥ १९ ॥ अस्यार्थः ॥ गुप्तं पित्रादी
नां पराज्ञातदोषा मिश्रायं सुहृन्मातृवधेनास्ति कथा देदनिंदा ॥ अल्लिख्येन अलसाच्छास्त्रध्वनेन बाधितवेदहीनं कु
र्वेन ब्रह्महत्याव्रतमूलोक्तिः ॥ अन्यमपि संधायामगुप्तलघुविषयजसत्यवादिचं कोटिल्यं कृतवत्सुप्रापव्रताधे कुर्या
त् ॥ विप्रसंबध्यश्चरत्नमनुधस्त्राधुनुहरत्नसुवर्णच्यतिरिक्तनिक्षेपहरणं च कुर्वन्सुवर्णस्तेयव्रताधे कुर्यात् ॥

विशादशिः सरवी भार्यो मुतमवर्णो कन्या स्वगोत्रांगच्छेत्तरेतसेका हर्षं गुरुतल्पगप्रतार्थं वरेत् ॥ इदानीं मुपपातकान्यनुक्रम्यते ॥
 प्रायश्चित्तमाहात्म्ये भृङ्गसत्रविद्विहतिरपि कुतश्चुबं धुवेदादिहानिर्धन्याहेस्तेयमर्धे ध्ययनमपितथा ध्यापनपारिवर्त्य ॥
 नास्तिक्यं पारस्यं वत हतिरधमस्त्रागतिः स्वार्थपाकः स्यात्कन्या हर्षणादिर्यदि भवति तदा प्रायश्चित्तं पुनर्दा ॥ २० ॥ अस्यार्थः ॥ गोः
 व्या शूद्रस्य अदीक्षितसत्रविशोऽनाश्रयेऽथ वधः प्रत्येकमुपपातकं ॥ तथा येषु धुवेदपितृसुतत्यागः ॥ धान्यकुप्यपशुस्तेयं ॥ अ
 र्थमिदं त्रैधापनं ॥ अथ पूर्वकं नाध्ययनं ॥ नास्तिक्यं परलोकाप्रावाप्तिनिवेशः ॥ अतहानिः ॥ अस्मिन्वारिणस्त्रीगमनं ॥ अथः
 मस्त्रीगमनं ॥ अनूदसवर्णद्वारः ॥ हीनवर्णः ॥ द्वारपरिग्रहः ॥ कन्या विहारिणमंगुल्यादिना यो निविदारणं ॥ तथा पत्नीपुत्रमित्तं यो
 जागरामविक्रयः ॥ हिंसोषधेः ॥ स्त्रीभिर्जवनं ॥ शूद्रप्रेषणं ॥ हीनसूर्यो ॥ लवणरसाद्योपलप्य विक्रयः ॥ कालानुपरीतवः ॥
 चारोकादिशास्त्राभ्यासः ॥ अनाश्रमिवं ॥ कृष्णनपाकरणत्वं ॥ ईधनार्थं दुमच्छेदः ॥ अयाज्ययाजनं च ॥ अकपपातकानि वक्रमादि
 शब्दः ॥ तेषु प्रायश्चित्तविशेषा उक्ताः ॥ चाइपराकं वा ॥ मसंपेयः ॥ पंचगव्यं वा स्यात् ॥ एवं चतुर्कं यथाशक्तिसर्वत्र योज्यमित्यर्थः ॥

यो
 राम
 ११

वर्णयो यो मर्षया वा स्त्री प्रकृत्या सहस्य पातः ॥ यद्गोलं गस्ववृषणं धित्वा जलोस्त्रिषा पृष्टतो पश्यन् कुटिलगतिर्नैर्भ्यां शिदिमृ
 मृतः शुध्यत् ॥ जननी विषये तृज्जाला पिदयो पूर्वोक्तयोर्मध्ये अन्यत्र कार्यः ॥ सानेतु मुंडितलोमकेशः घृताक्तः पादप्रक्षेपः स्नानं
 गोमयाग्निना दहेत् ॥ मस्याभ्यासे च ॥ रेत्युतः प्राक् निवृत्तौ शाने दादशाहं ॥ अशानेतु दधौ ॥ हीनायां तत्र विषये शाने षड्दण्डं ॥ अशा
 नेतदधौ ॥ यस्तविप्रः व्यभिचारी स वर्णो पितृभार्यांगच्छेत्तसेवेदजपान्वितं चाइत्रयं कुर्यात् ॥ मस्यावेत्सं वसरं ब्रह्महव्रतं ॥ तपस्त्र्यं वा
 द्यं ॥ अभ्यासे तु मरणं तिक्मेव ॥ वैश्यां तु मत्या गच्छन् षड्दण्डं ॥ शूद्रां च अष्टप्राजापत्यं ॥ अत्र हि कामलतत्र ह्रदेः आदिषु अकामसु
 थव तप्रायश्चित्तादिगुणासंहायत्वं ॥ पापक्षयस्तु मरणं तिक्मेव ॥ शरणागतबालस्त्रीघातकं कृतघ्नानां तु प्रायश्चित्तात्पापक्षयं पि
 नसचेव हर्षेयमिति मन्यादिमतं ॥ तसंयोगीनां प्रत्याहा ॥ प्रत्येकं तेषु भूभिः सह शरीरवसनयानशय्यासनात्रैः स्पर्शोक्ति
 भ्यासगर्भैः पतितसचनवेद्वा दशाष्टांशु विशेः ॥ अशस्तर्धेन शुद्धो ध्ययनयजनयो न्यागमैराशुपानीस्वेतांस्तपःकोपवासा

विष्णुसूक्त
१२

नीसगुणोर्ध्वोक्तो हंता मासेचतुर्थे काले हविष्यमन्नमक्षरलवणं अश्रायात् ॥ ब्रह्मसंबंधि पूर्वोक्तगोविषये तु हविष्यं शाल्लवणं रादि
 तमभीयात्मात्रं सत्रे येण पूर्वोक्तवृषभेकादशगोदनाष्टुकि ॥ तदसंकावेसर्वस्वरं द्यात् ॥ अशीतिपुत्रसहस्रा इध्वं सर्वस्वमुच्यते ॥ यस्तु
 सोमयागस्य श्रोत्रियदुर्गतवदुदुब्रह्मणस्यागतिपयसं होमधेनुं गर्भिलो कपिलां तास्य पादियुगशाठिनी सत्यासु न हंति
 सतु द्विमासिकं व्रतं कृत्वा गोसहस्रं द्यात् ॥ इधं वातरथार्थः शातागोमात्रं हंता कृतकपुनो गोभ्यां हृतो मासं युगवर्त्तयेत् ॥ सतु
 पलायिस्विनीक्षानीहत्वा मासद्वयं गोमूत्रेण स्नात्वा चतुर्थे काले हविष्यान्नमश्रुगोदशयोगे तु गूमीरात्रौ वारासमाचरेत् ॥
 घ्रपंकादिभ्यो गाः सरसतश्चुच्येत् ॥ श्रोत्रियस्य त्वतिपयसं मत्याहं च त्रिमसंतयै वस्यात् ॥ पूर्वोक्तः कपिलाधेनुं दद्यात् ॥ य
 द्यज्ञाते अगर्भिलो वातर्हितो द्विमासिकं यमोक्तं ॥ गोरातद्वयदानं वस्यात् ॥ कात्यायनोक्तं त्रिवार्षिकं वा ॥ सवेन न गभगो वधतु हि
 गुणमेवं व्रतं ॥ अमत्यावदुक्तं यकवधे प्रत्येकव्रतं मस्याः पादं ॥ मस्यावेत्तस्मिन्संबधुः ॥ रोधनसंबधनादिनिमित्तवदुगोवधे

राम
१२

पिदिगुणमेव ॥ भिषजा मिमिधोपचारे यमोक्तं तु सर्वत्रायं विशेषः ॥ काष्ठोद्देवधेसांतपनं ॥ लोष्टाया जापयं ॥ पाषाणातसहस्रं ॥
 व्रततिष्ठान्नभोजनं चेति ॥ सर्वत्रैतत्क्षत्रियेपादो न ॥ वैश्वेधं ॥ शूद्रोपादइति ॥ अमत्येकं वर्षे वसेहते हृष्टपादः ॥ द्विवर्षपादद्वयं ॥
 रात्रोरक्षार्थं मुंजरोमनारिकेल्लादिदृढनदाभिर्भिनाबंधनेपि ॥ अग्निसर्पादिहस्तेषु न होषः ॥ तद्वंधनान्मृतोपादद्वयं ॥ मत्याव्र
 तस्त्वक्षत्रविट्शूद्रवधेक्रमेण षट्त्रयं कृत्वा ब्रह्महव्रतं ॥ अज्ञानेनाग्निमात्रे वा तस्मिन्त्रये काष्टं क्रमेण ॥ यदा कृषभेकस्तत्त्रयं
 वांशतंदशकं क्रमेण दद्यात् ॥ मत्या अमृतमती प्राप्त्वा प्यादिवधक्रमेण द्वापणमासत्रिमासमधमासव्रतैः शुद्धिः ॥ अमत्या
 दिदिगुणं ॥ वसिष्ठप्राप्त्या वधेषु द्वित्रिंशजराधीयन्नवमासव्रतः ॥ अमत्या तथेन ॥ क्षत्रादिप्रतिलोमेयभिवारितप्र
 त्प्यादिवधे यथाहं सामान्योक्तं वांशदिव्रतं ॥ अनुलोमेयभिवारितविषयेत्याधिक्यमर्थं ॥ यत्तु प्रायश्चित्तं
 हयं वा सोदद्यात् ॥ गजं हत्वा पंचमालवृषात् ॥ अर्जमेघं वा हत्वा वृषं रं हत्वा वृषमेको होयनं वा ॥ अहिं हत्वा आयसं

विश्वादिशि० दंडं। अथ कंठवात्रिहायनं॥ हंससंयेन वक्रचक्रवाकात्कजलच्छूलशिरसंडितोद्भवाप्रत्येकं गोंदद्यादितितधतिनां
 निर्धनस्य तु कश्चिदुत्तरगमहिषो एकपि वधे प्रत्येकं सप्त रात्रिं॥ मार्जारगोधा कुनखुनकुलमेकं दुंडुभजलसर्वशुनां प्र
 त्येकं प्रत्येकं मया वधे त्रिरात्रं॥ हंसवृककच्छाकाश्वा विनमयूरकारंडवधुकचक्रवाकमिभिरकोचैश्च अयेनोल्हपारावतशिथिभजा
 लपारकुकुत्तानां च व्याघ्रादि ससर्वाण्यमृगाणां च अमया च करात्रां अनुक्तप्रायश्चित्तानां अस्मिन्मल्लोकात्स्यादीनां
 सहस्रवधे परमासिकं॥ प्रत्येकं वेत्ति विदयात्॥ शकटसंमितानस्त्रिंशे शक मकुणादिवधे परमासिकं॥ प्रत्येकं प्रा
 णायामं॥ अग्निसागे प्रायश्चित्तं श्लोकद्वयेनाह॥ सुप्रोमसद्वयेनेयजतिद्वयवहंत द्युतुकेति हस्तन्यद्वे स्यात्पराकस्त
 तउपरिपयो मासमष्टात्रिमासं॥ नास्ति केत त्वमादेत्यसु नियमशालं प्राकृत्रिरात्रोत्तरं च कुर्यादिकोपवासं त्रिदिनमुपव
 से दिशतेरुध्वमहं॥ २३॥ अथ छेत्तुं चतुहृष्टं शरदोपरि चेत्यमासस्य तोमिं सतश्च दशाहे त्रिदिनमुपवसे दादशा

राम
 १३

गोवधं प्रत्याह॥ ब्राह्मीगोवा निहंतायदि दशसदृषागास्तदाधीः सदतात्रिंशो योषा यशुधः खलुयदि नृपगांतर्हि गव्या पीत्वा॥ नि
 मासं गोष्ठे शयस्याननुगतिरल्लेगे प्रदध्याथ विदुर्गोमासं हत्वा तिलं पुंशु विरथयति चेच्छुद्धगोतर्हि हृष्टं॥ २४॥ अस्यार्थः॥ यस्त
 शानात् ब्राह्मणमात्रस्य गोमात्रं हंता स तु दशगाः सदेष्टा द्वाधिरात्रोपवासाद्युचिः॥ क्षत्रमात्रस्य गोमात्रं हंता तु मासं पंचगव्यं
 पिबेत्॥ गोष्ठशायो गोनृगामी प्रताते गोंदद्यात्॥ विश्वमात्रस्य गोमात्रं हंता मासमतिरुष्टं कुर्यात्॥ तादृक् शुद्धगो हंता मत्स्यजा
 पत्यं॥ मृतसुल्फो वधेयेते देव॥ तत्र क्षत्रादिगोवधेषु प्रत्यान्नाय केमेलघेन नांषद्वं किं विनूतं पंचवदं॥ तदर्थं चो धी॥ विषम
 देशेनासज्जनो सन्नयधिना गोमृतो दादशारात्रं पंचगव्यं॥ किंवा॥ जस्त्रे मासं यवावाशु विरथ सगुणांतर्हि कासे चतुर्थे मीयान्मासद्व
 येन लवणविरहितं वर्मगोप्रावृतांगं॥ हंता मासत्रये स्याच्छुचिरतिपयसं चोत्रियस्याथ द्वादित्रायोगो सहस्रं वृद्धुण कपिलं य
 जनश्चेत्सर्वज्मा॥ २५॥ अस्यार्थः॥ अनंतरं शुद्धगो मस्याहंता चेतर्हि हतवपन आर्शिगो वमो प्रतो मासं यवावावर्तयेत्॥ क्षत्रसंबंधि

विश्वादि पुनराधानमुदाहरीत्यायदायाश्चेति तस्माच्छुचि समप्ति हिताधानसंसारलाभे ॥ २५ ॥ अस्यार्थः ॥ तत्राग्निनाशोदादशाहपर्यंतं
 अयाश्चामेरिति मंत्रेण पुनराधानं ॥ सत्यानावहोमेतु आदादशाहं मने ज्योतिरिति मंत्रेण ज्यहोमः ॥ द्वादशाहं स्थालीपाकत्र
 येवातिश्रान्तेमिनाशः ॥ तत्र यथास्य गृह्यविवाहहोमादस्याधानं ॥ पक्षान्तरे तु यत्नं ॥ तत्र श्लोको ॥ पात्राशो दुर्वराश्वाधरा मा
 वैकैकतां बुजं ॥ कल्पाकोरवरवराहमूषकोत्सवमृत्तिकाः ॥ शर्करासिक्ततासादासमिधस्य तरुसचा ॥ यथा लाभं समाकी
 र्यायाश्चेत्यग्निं समुधरेत् ॥ तत्र यावत्कालमहोमस्तावधोम इत्यं दत्त्वा पुनराधानमिति ॥ आत्मपितृमातृवधूनां पुत्राणां
 पि पित्रोश्च कामनस्त्यगे त्रेमासिकं गोवधव्रतं ॥ अमत्यामासं पंचगव्यं शक्वाघपेशया ॥ स घ्रास्त्राघाकुलतया वेदस्यागे ये
 वै ॥ चोरादिव्यतिरिक्तं शरणं गतस्यागे वेदविपुर्वेव अष्टं पराकं ॥ पर्वो धनध्याये चांडालसमीपे च पठेत् विपुः ॥ उक्तपथि
 मधीयात्स्य त्वयं देनाशितमित्याक्षेपो पतित चांडालावभ्रावणाजिरात्रं जपाभ्यामभ्या ॥ अमत्या वेदकुरात्रं ॥ पशुमंडूकनकु

१४

राष्ट्र
१४

नकुलाद्यंतरिते विषमे पित्रिरात्रं ब्रह्मणस्तु ॥ ब्रह्मणादिसंबन्धिनः कुलसंमितधान्यस्य प्रीत्यादेर्मर्त्यै चोर्ध्वं क्रमेणाहं च पुंषण्मा
 सिकं त्रेमासिकं गोवधव्रतं चांडूकुर्यात् ॥ अमत्या चैमासिकमेव ॥ कुलस्तु पंचसहस्रपलसंमितः क्षत्रियादहेतुः पादद्वयस्तदे
 वमेव धान्यसमानतां व्रजतादि इत्यस्यान्यस्य च तंडुलोदस्ते ये च ॥ एकवारभोजनप्राप्ते भक्ष्यभोजनपानशय्यासनपुष्पमाला
 पहारेण कुरात्रं ॥ दिवारपथीसेत्रिरात्रं ॥ उर्ध्वं तन्मृत्यानुसारेणोत्थं ॥ तथा तृणकाष्ठादिस्तोत्रे चैवमेव त्रिरात्रादिभिरतिष्ठेत् ॥ ध्याय
 ने च उपपातकसाधारणे चांडादिव नुर्थान्यतमं पथाशक्तिग्राहिणी ॥ अमत्या परिवेत्ता ह्युत्तिष्ठेत् श्वास्योटां ज्येष्ठाय निवेद्य
 लब्धानुशस्ताम वेदहेतुः ॥ मृत्या चैतन्मृतकं त्रेमासिकं ॥ कन्यापित्राद्यदत्तविषये तु संवत्सरकुरात्रं ॥ सर्वत्रैतत्तद्विधिकन्यात्र
 दातृयाचकानां ॥ पर्याधातृपयाहितयोश्च यथा ग्रेहाधिपुपतिः प्राजापत्यं स्यात् ॥ अनूटां ज्येष्ठां तूदहेत् ॥ दिधीषुपतिस्तु रु
 द्रातिष्ठेत् श्वाकनिष्ठाया स्वादां ज्येष्ठां दत्त्वा अन्यामुदहेत् ॥ ज्येष्ठायामनूदायां कनिष्ठां कृतोदाहो अग्रे हीधिषुः एवातुदी

विष्वादिनि
१५

धीषुमृता॥ नास्तिके तु सल्लमाजापत्यधिरमेत्ता॥ अथारसेत्तपपातके सामान्योक्तं॥ अग्निनिवेशे लायतास्यासेपकादं॥
 देसादिभिर्न तेन च वर्तनं नास्तिक्यवत्॥ लेतघ्नः कूरव्यवहारमिथ्याभिरांसिनामयेको॥ पारदार्ये तु वक्ष्यते॥ स्त्रीगमने हि
 अस्त्रचार्यवकीलसरात्रौ चतुष्यथे लोकिताग्रो विनिर्देति दैवतं दुकाक्षदणं आश्वत्थाय नोक्तं पशुकल्पेनालभ्य शुद्धः स्या
 त्॥ यत्तु गणदेवमवृत्तौ सकर्मवसलो लोहितपात्राद्दत्तसप्तभिः कालस्नायसंवत्सरेण शुद्धमितत्पूर्वोक्तयागसमु
 दिते शतस्य॥ श्रोत्रियब्राह्मणक्षत्रवैश्यगुणवद्रायास्ववकीलशिखरालिरितोक्तं क्रमेण त्रिधैकादं॥ अत्यंत व्याधिरास्ति
 यांतु ब्राह्मणायामवकीलेषु शत्रुमुपोष्य गां दधात्॥ क्षत्रियायां त्रिरात्रमुपोष्य घृतपात्रं दधात्॥ वैश्यायं चतुर्थकालाहारोऽ
 ब्राह्मणभोजनं गोपयोपवसं दधात्॥ शूद्रायां तु सचैतुं उदकं भंडं दधात्॥ अशक्तस्य तु यागमात्रं॥ स्त्रीगमने मृतकामतो
 रेतः शुनो नैवेद्यं यागमात्रं॥ स्वप्ने च मन्त्रं स्नात्वा कर्मचरिणा विष्णुनमो सितं व्रजयेत्॥ इति यतिवनस्थोऽथैतदे

राम
१५

हंतुमसे॥ मासं त्यजेथ वा इतदपि सवतिसौ मायनं वा ह्युगमेस्याहर्ध्वं च दृष्टं खलु भवति धनीगोचदयादिजाया॥ २५॥
 का नास्तिक्ये दश्रियागे मासद्वयपर्यंतं रुधुं॥ मासद्वये पूर्णमासचतुष्टयपर्यंतं अनिरुधुं॥ मासचतुष्टये पूर्णमासपर्यंतं
 पराकः॥ तद्वर्धमद्वयपर्यंतं मासं पयोव्रतं॥ अष्टैश्वर्ये त्रैमासिकं व्रतं कार्यमित्येतन्नास्तिक्ये॥ प्रमादादश्रियागे तु त्रिरात्रात्
 प्राकृष्णालायामशतं॥ उर्ध्ववेदिं शतिदिनपर्यंतं कुमुपवासं कुर्यात्॥ उर्ध्वमासद्वयपर्यंतं त्रिदिनमुपवसेत्॥ तद्वर्धमद्वय
 पर्यंतं प्राजापत्यं॥ तद्वर्धयथान्याप्यमित्येतत्प्रमादे॥ आलस्येनाश्रियागे तु द्वादशदिनपर्यंतं त्रिदिनमुपवसेत्॥ द्वादशाहं
 पूर्णमासपर्यंतं द्वादशाहं॥ मासे पूर्णैस्त्रिद्वयपर्यंतं मासमुपवसेत्पूयो तदक्षणे वा॥ अष्टाद्वर्धं च द्वयपर्यंतं वा दायणे मसोऽ
 मायनं वा॥ तद्वर्धमद्वयपर्यंतं धनिना गेदानं चेति श्लोकद्वयार्थः॥ तत्तु क्लृप्तमित्यत आह॥ तत्रायं चैतिव हि भवति
 पुनरिहा द्वादशाहा तथा ग्रीहो मश्चेन्नास्तितस्मिन्सहि भवति मनोज्योतिषा द्वादशाहे॥ याते विष्टि त्रयवास्मृतमथ

विश्वादर्शि०

१६

मणिमुक्ताप्रवालवेलुवेणवमन्मयविक्रयेतससुः॥हीनमानोमानसुवर्णविक्रयेसुलतविक्रयेवत्रिकालस्नानाधःशयने
चतुर्थकालाशतसहस्रजपे-संवत्सरात्सुत-स्यादिति॥अनुक्तशायश्चित्तात्पण्यविक्रयेमत्यात्रैमासिकं॥अमसवेत्सामा
न्योक्तं॥आपदिक्कालानुपनीतवेमासंपयोप्रतंस्तोपनयनंकार्यं॥अनापदित्रैमासिकं॥वेङ्ककालातिक्रमेतद्दालकप्रतं॥प्रा
त्यस्तोमंरूपोपनयेत्॥यस्यशस्त्रश्रवणेतुसामान्योक्तं॥अनाश्रमेतुपूणेद्वैत्राजापुत्र्यं॥क्षितीयेतिरुद्रः॥तृतीयेरुद्रातिल
द्व्यं॥तद्वर्ध्वादे॥एतच्चसंभवे॥शीतवेतुशक्त्यपेक्षयासामान्योक्तं॥रुद्रानपाकरणेतुयथायोग्यंसाधारणोक्तं॥यज्ज
गकरणेयेवं॥असंभवेमन्त्रकावेश्वानरेष्टिअयसार्थफलदुमादिछेदेरुद्रशतंपठेत्॥अफलेत्वर्थं॥यैत्यसुरालयादि
छेदेदिगुणं॥वृथोषधिछेदेदिगुणं॥दिनं गौतुगामीरात्रौक्षीरंयिबेत्॥उपपातुकोक्तिस्त्वाद्यापेक्षणकुपोनोतुनक्षेपः॥
श्रद्धादिमाजितेतुसामान्योक्तं॥मत्यावेत्रैमासिकं॥धारादिग्द्वादशाहपर्यंतंहीनयाजिनेसावित्रीपतितयाजतेप

राम
१६

रांयेष्टियाजनाभ्यासेवाइं॥अत्येष्टियाजनेचअग्निदाहादिलतिव्यतिरिक्ताचरेचलछत्रयं॥आनेतुदग्लकप्रतं॥तत्र
मासद्वयंयावकंमासंपयः॥पक्षयाभिक्षाअहोरात्रंघृतंषडात्रमयावितंत्रिरात्रमपक्षलंरुद्रात्रमुपवासंकुपोत्तु॥कु
रुक्षेत्रादिदशगृहणादिकालपतितादिदातमेष्ट्यादिदेवस्वरूपेःप्रतिग्रहस्यासहंनत्रपतितामेषीसुराशंयोभयसुरालि
ह्यामिनादेःकुरुक्षेत्रादिषुप्रतिगृहेमासंषष्ठकालेपयोपुक्ताकामेःप्रजातर्पयिष्यापूतः॥अन्यत्रवेत्पतितात्प्रतिग्रहमासं
षष्ठेयसन्पयोघृतंप्रतिदिनत्रिसहस्रायत्रीजपाद्युविः॥व्रतरुद्राह्राणादेर्मेष्ट्यादिप्रतिग्रहेपतितादाह्रम्यादिनिविधप्रति
ग्रहदेव्यालक्षजपः॥पवित्रेष्टिर्मृगारेष्टिश्चाधः॥वामालिकवासोगव्याधत्पद्व्यप्रतिगृहेतुगययाअष्टसहस्रंहारितोक्तं॥
सर्ववैतद्व्यंस्काकार्यं॥अनाहिताग्निवेलुप्रतिमासंत्रिरात्रं॥अहोरात्रंननाहितोयोशनासूतइत्यलंविस्तरेण॥वैश्याग
मनंप्रत्याहा॥छेद्वेश्यागतोरयादथुशसलिलंससरात्रंसुधीश्वेदमासेमासतःप्रागुगितमिहदिनेवत्सरात्प्रोक्तमा

विश्वार्थः सैः॥ उर्ध्वं तद्वैरपत्ये दिगुणमिह सर्वानुलोम्य कायः स्त्राणं पुंवतदधे तदिनरुजिनेरुध्वालादिव तस्यात् ॥ २६ ॥
 अस्यार्थः॥ अमत्यावेश्यागमने प्राजापत्यं॥ मत्याचेत्स सरात्रं तदकुशोदकं॥ असलधमनेत्पपात्कसामा
 न्योक्तं॥ सकामतः कामाभ्यासविषयं॥ तत्राभ्यासे मासतः प्राग्दिनसंख्यया गुणितं प्रायश्चित्तं कार्यं॥ बृहदशौ
 भ्यामेपि मासे त्रिंशत्सहस्राण्येवेत्यर्थः॥ मासाहर्ध्वं मासगुणितं॥ अष्टौ द्वादशसहस्राणि स्युः॥ तद्वर्ध्वं मष्टगुणितं॥
 अमत्याभ्यासे तस्य सल्लुत्तुयसोक्तं त्रिगुणितं त्रिभिर्दिनेः॥ मासासंचगुणं प्रोक्तं प्रमासे दशधा भवेत्तस्य
 वत्सरात्यंचगुणं प्रोक्तं प्रमासे दशधा भवेत्॥ संवत्सरात्यंच दशत्रयं दशत्रिंशद्गुणं भवेत्॥ इति षट्त्रिंशन्मते तं
 इष्ट्यं॥ यत्तु यमेतत्कुरुत त्वव्रतं तज्जन्मप्रवृत्तिसानुबन्धाभ्यासविषये पानादेन॥ अपत्ये सतौ तदिगुणं॥ सर्वलैरनु

राम
 ७

वपराकत्रयान्वितं॥ तत्रावकीर्णव्रतं द्विजातिसाधारण्यतेर्गर्हस्थपरिग्रहेष्वप्यसल्लुत्तुं॥ ब्राह्मणस्य पूर्वमस्यासत्रा
 दिस्त्रीपरिग्रहे साधारणं मासं॥ पंचगव्यादिव्यवस्थितं मंनयं॥ प्रायश्चित्तानंतरं सवेणो मृदां पुनस्तत्तमुपयच्छेत्॥ अमत्या
 येक्रमेण प्राजापत्यं तस्य सल्लुत्तुं चेति॥ स्वार्थपाके कोटिल्ये शिष्यविरुद्धव्रतलोपे परपाकसुचिते च सामान्योक्तमेव॥
 कन्याहृषणेतु ब्राह्मणादेः सर्वविषये क्रमेण मासिकं द्वे मासिकं त्रै मासिकं चोदायणं॥ अनुलोम्येन हृषणे क्रमेण मासि पदा
 प्राजापत्यं च॥ प्रातिलोम्येन हृषणे शरीरं तमहृषणं॥ शूद्रस्य वध एवेति॥ पत्नीपुत्रान्नतडागारामविक्रये हिस्त्रोषधस्त्री
 भिर्जीवने शूद्रसेवायां हीनजातिसंख्येव सामान्योक्तमेव॥ व्यसने वा कुराधिकारैर्लवणकरणेयं॥ अपत्यं विक्रये तु ह्य
 रीतः॥ गुडतिलपुष्पमूलफलपक्वान्नविक्रयोऽप्यसल्लुत्तुं॥ बालाक्षालवणमधुमांसतेलक्षारदधिघृततक्रवमवस्त्राणां के
 शकेसरभूयैर्बुधमान्द्रुमशस्त्रविक्रये च॥ स्वाद्यस्त्रिगुणं तद्वृत्तिर्दिगुगुलुहरितालमनःशिलांजनगौरिक

विश्वादिशि
१८

तुर्मासं॥ कनिष्ठायां त्रिमासं॥ अशाने चोद्यं॥ तथैव आत्मण्यसेयं सत्रियविशेषस्तथो॥ आनुलोम्ये तु आत्मण्यस्य सत्रियायां द्युहं
वैश्यायां मेकादं॥ शूद्रायामर्धं॥ क्षत्रियस्य तु तादृक् वैश्यायामेकादं शूद्रायामर्धं॥ अशाने नृत्वे पूर्ववद् द्युहं॥ तत्र गर्भो प्रसूतो सर्वत्र द्विगुणं॥
शूद्रायां तु त्र्यहं॥ चतुर्थकालेन कर्मभोजनं॥ प्रातिलोम्ये आत्मण्यो सत्रियविदुश्च जातः क्रमेण सतवे देहवांजलाः स्युः॥ क्ष
त्रियायां विदुश्च शूद्राभ्यां मागधक्षतारौ॥ वैश्यायां तु शूद्रादयोगाक॥ प्रायश्चित्तं तु तत्र पुंसां वध एव॥ स्त्रीणां नासादिकर्तनं॥ प्रा
यश्चित्तं तु वक्ष्यते॥ पाराक्क्यस्तु॥ विषाग्निदां पतिगुरुनिजापत्यप्रतापिनीं॥ विकर्णकरना सोष्टीं सत्वागोभिः प्रमापयेद्विनि
काश्चिदधमुक्तवान्॥ किं च॥ चांडालाद्यैर्हते वाप्यशुचिरपि मतः॥ आंडलश्चातिष्ठेः शुद्धसमाख्यजेर्वाप्यधसहगमनं भोज
नं वापि तच्छ्रेयः॥ मत्याभ्यासेति ह्युः शुचिरमतिरुताभ्यां सतस्त्वेदवाभ्यां ताभ्यामत्यासहस्रैर्मतिरपि सल्लये सत्यका
दिजातिः॥ २८॥ अस्यार्थः॥ चांडालो दकसर्पवैद्युत आत्मण्यैः स प्राख्यजेर्वा रजकचर्मकारनटबुतडके वर्तते॥ १८॥

गम
१८

हतेः यस्तु तद्वा देवा अशुचिः मृतः सहिपुत्रादिरुत चांडलश्चातिष्ठेः शुचिः॥ यदि तेः सह भोजनं तत्स्वीगमनं वा तजत्रगत्या
भ्यासे अष्टल्लेः शुचिः॥ अमत्याभ्यासे ह्युः चांडाभ्यां॥ मत्या सह इमने पिताभ्यामेव॥ अमत्या सह इमने तु चांडाले दस्तेः श्वप
चकपालव्रतवाणिज्यकामतः स्त्रियोगमापराकव्रतमाचरेत्॥ इत्यापस्तबोक्तं॥ दिजातिर्जात्मण्यः शुचिः॥ सत्रिया दस्तपा
दपादहानिः॥ चांडालादिषु गभेति तौ द्वादशाष्टौ सवर्गः॥ मत्या वै दंतच्छर्तृ कनिष्ठास्यात्॥ तत्रापि रेतः सेकात् प्राकृजानां यत्नः
यद्येमेध्यपमितचांडालपुष्कलरजस्वलावधवलिकुक्कुष्टिकुनरिव संसृष्टं भोजने ह्युमिति शेषोक्तं॥ तत्क्षणं अश्वध्वं॥ चांडाल
रूपभांडलं जलं मत्या मर्धं पितृविप्रसांतपनं॥ क्षत्रियः स्रष्टुं॥ विशोधं॥ शूद्रः पादुकर्यादित्यापस्तबोक्तं॥ शाने॥ अशाने तु देवलो
कं विरात्रं॥ शूद्रस्य तेका हः॥ चांडालश्च जलाशयेषु कूपवच्छुषिः॥ तत्पुकरिणादिजानुदं शुचिः॥ अधरक्तजलं पात्राहोरात्रं॥
अमत्या नक्तं॥ दिजातिर्न पश्चादिशब्दुष्टे सजे लं वा विरात्रं॥ नरशब्दुष्टे च वात्रं॥ वलाकारांतत्रत्याहा तत्रोप्यत्र च मासाद्य

۱۲

राम

१९

लोमैर्वीर्यमिवारे पुरुषवत्स्त्रीणां प्रायश्चित्तं ॥ अन्यत्र तु पापे दृष्ट्वा लादिव तदर्थं ॥ दधौ रातिकालं सरः ॥ आपो
उशा तूष्णालः ॥ पारस्यं प्रसाह ॥ विप्रो गच्छेदतो वै स मपरवनिताः श्रेष्ठमध्याधमास्तु विधेका द्वात्रिंशमाह्या इतमिहतमना सा
दिमत्या नृतो वै त्सा राजा धेकार्धमर्धं द्विपियादि कृत्वा केरधर्मं च भूदो धेका धेवानुलोमे स्फुटमिह हितुणां प्राप्ति लोम्यवध-
स्यात् ॥ २७ ॥ अस्यार्थः ॥ यदा हि प्राप्ताः सवर्णपरास्त्रियं श्रेष्ठं श्रोत्रियपुत्रं गुणवतां मध्यमां गुणयुक्तां ॥ अधमां जाति-
मात्रां कृतकाले कामतो गच्छेत्तदा तत्र प्रतं लच्छक्रमेण विधेका द्वे कुर्यात् ॥ अमत्या चेतदर्थं ॥ यथा समानवर्णस्य भार्या ॥
ज्येष्ठमध्यमाधमाः प्राप्ता एव दिक् तत्राप्येवं ॥ इह विषये अनृतो मत्या यदि गच्छेत्तदा नवषट्त्रिंशत् ॥ अमत्या त्वधे ॥ तत्र
वानृतो मत्या चेतद्वत् ॥ चतुर्दिशः ॥ अज्ञाने च त्वधे ॥ इति वक्तुमादिशद् ॥ वैश्यस्तु ऋतो मत्या पूर्ववत् सवर्णसवर्ण-
विषये त्वधे ॥ अर्धतद्वत् क्रमेण कुर्यात् ॥ शेषस्तु ॥ भूदस्य तु सवर्णो यामृतो मत्या गमने अदस्याधे ॥ मध्यमार्णवतु

हसि च सकल पातकं तद्दिनं ये त्वाणायामैः शोतेनापरमपिशतवृद्ध्या क्रमात्पातकादि ॥ २१ ॥ अस्यार्थः ॥ यत्र पातकमुपपूर्व उप
पातकमित्यर्थः ॥ तत्राद्यात्प्रकीर्णकं तत्सर्वं यदि रहसितं हि शतप्राणायामादिनयेत् ॥ यत्र परंपातकमिति पातकमहापाल
कं तदपि क्रमेण शतवृद्ध्या हि शतत्रिशतवतुः शोतेः नयेदित्यर्थः ॥ तत्रैव प्रायश्चित्तांतरमाह ॥ रघ्यानाद्याः पर्वतुक्ता
शुचिरहं धरहसि अथ हावेदुर्तयेत्यंतर्जज्ञले विस्त्रिदिनमुपवसेदो प्रदानाधीत्येता ॥ यद्वेपोष्यात्रिशत्रपयसिहिनिवसतप्रातरा
ज्यंतवहो दिर्विशत्याहुतामां भवति शुचिरलं वा एलोमादि मंत्रैः ॥ २२ ॥ अस्यार्थः ॥ यस्तु परैः शोते पापः सहित द्वादशाहुता पर्वतुक्ता शुचि
तत्र क्रम्य जुः साम विदः त्रयश्चत्वारो वा दश वा पर्वतुः एको वा सर्वधर्मधित्वा यद्युपातकेशते पर्वतुः सहस्रं महसिदिषु उपपातकेषु पंचा
शतस्वपेषु खल्यतथा भवेदिति अभ्यस्त पापवयं ॥ अत्र प्रायश्चित्तं चिकारुसृष्ट्वा धेनुं पर्वदे दद्यात् ॥ पातकादिषु प्रायश्चित्ता तु
सारेण दक्षिणा ॥ रहस्ये तर्धर्मवित्स्वयमनुतिष्ठेत् ॥ अस्तु परव्याजेन पृच्छेत् ॥ तत्रा मस्या ब्रह्म हत्या या योगा भरोक्तं त्रिरात्रो

पोषिते ॥ जलांतर्पोतेति मय्यक्तं वेतित्वं त्रिजंखापयस्विना गां दद्यात् ॥ यद्वे पवसन्नूतत्रोपवासिदिने रात्रौ जले स्त्रिंशत्प्रातः लो
किके त्रौ लोमभयः स्वाहेति मंत्रेण अष्टाहुतीराज्येन द्विशत्यागो दाना शुचिः ॥ प्रतिमंत्रं वाष्टाहुतयोर्मिलिताश्चत्वारिंशद्वर्तेति ॥ गोदा
नत्रा कस्तुमनूक्ता तेषां उशप्राणायामानुसमनुतिष्ठेत् ॥ तत्र सुरापानादिष्वपीति गौतमः ॥ किं वा ॥ कुरमां जीक्षिभिः सुरापानं कति
शुचिरधीराज्यहोमैस्त्रिरात्रात्स्वर्णस्तेयं तथैकादशभिरपि जपैः सर्वसुइस्यवारि ॥ द्विर्विशत्या त्रिरात्रा शुचिरथ गुरुतत्पीजये
त्पौरुषबीजं स्वाहं पावमानीः सकलवृजिनतः शाकलाद्वा शुचिं स्यात् ॥ २३ ॥ अस्यार्थः ॥ अमत्या सुरापथे त्रिरात्रोपोषितः कुरमा
उदृष्टाभिरनुष्टुप्प्रयदेवो देवहेडनं प्रित्यादिभिः श्वत्वारिंशदाज्याहुतिभिः शुभं गुरुतयेष्टयाः सकलानगोडीमाध्योः पालावृते ॥
अमत्या स्वर्णहारी त्रिरात्रोपोषितः जलमध्येन मस्तेरुदमन्यवइति शतरुदियस्य जेवेरेकादशावृतेः शुचिः ॥ अमत्या गुरुतत्पग
स्तु त्रिरात्रोपोषितः पुरुषसूक्ता चत्वारिंशजपे गेदिना शुचिः ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ तथा हविष्यानतमं ह इति वा ॥ सहस्रं वा

विश्वादर्शि

२९

वेति सूक्तानामन्यतमघोडाहत्याजपेत्तमासे पूर्णेशुचिरिति मनुः॥ यत्तु यत्किंचिदमिति॥ अलोयल इति वा॥ इति अष्टमर्थः
द्वितीयकालेषु जपलयासाहसर्वपापाद्युचिः॥ अष्टपावमानीरभ्यसन् विधाशने गोतुमीकामहतादभ्यस्ता महापातका
समुच्चितावाशुचिः॥ तथा शाकलादेव हतसेतस इत्यष्टमंत्रैराज्यहोमान् कामहता महापातकाद्युचिः॥ इति वाथे वा शब्दः॥ आ
र्यावादि श्यतं ये सथ शतमविलंबं ब्रह्महत्यादिपापाजलाशुद्धये त्रिसंधिस्यपि शुचि मतिमाने कविं शस्य होभिः॥ सर्व
स्मात्त्रातिपापाह्वयिः शुचिरले तजपेन् द्वादशाहे सताहेतुपवासादि हवनि शिष्यागुप्रसूत्या सुभुक्तिः॥ १२॥ अस्यार्थः
यत्तु मत्या ब्रह्महत्यादि महापातकी सप्तावादि शौंग सास्मातः शुचिः॥ जलाते किं भवस्त्रासस्यो भिमुखा उपविश्या कृतं
वेति सूक्तं प्रति संधं शतपरिमितं राज्ञानक्षत्रवृद्धं दर्शने यवागुप्रसूत्या वर्तते ने कविं शतिरात्रात्तः॥ द्वादशाहोद
तिपातकी॥ सप्ताहो नृपातकी शुचिरिति बोधायनः॥ यत्तु याशवल्क्योक्तं॥ निशायां वादि बावपिय दशानकृतं

राम
२९

प्रकीर्णशेषस्त। यशोपवीतमृते मत्यामूत्रा घृत्सर्गे गायत्र्या अष्टरातं॥ भोजने तपवासा॥ अमत्यातु पिवतो मेहाश्चैव पुजते जपवी
तिन॥ प्राणायामत्रयं षट्कृतं वरितं वितथे क्रमात्॥ शुक्ला न्याय्यो ह्यतेन नमः स्वाहा शुक्रा सवेत्तस्मातः प्राणायामाश्चुचिः॥ अम
त्यातुत्मानमभ्य॥ तथा हि स्वस्ती गमने तरो इयानगमने येयं॥ सा साहरो इरो हरो तु द्वियुगं॥ एतं बुद्ध्युद्धं लयविप्रनिर्जित्य वा
दतः॥ वाससावंधापा देन वस्पृष्टा सद्यः प्रसाधादि नश्रीयात्॥ विप्रदंडो धमेष्टु स्वतिष्ठति पातने॥ सृष्टातिष्ठति स्तुष्टा
तेल्लोभ्यंतरशोणिते॥ अशुशरीरमालोत्सर्गे वदिः स्वागागं स्पृशत्॥ न तु मेहेन दीक्षायेत्या घृत्तस्मात्क व्रतलोपेतुपवसे
त्॥ घने सति पंचमहायज्ञा करणेशक्तस्य लक्षार्धे॥ पर्वणि श्रौताग्नि अनुपस्थाने कृतोस्त्रा अगमेयेवं॥ नित्यस्नानाकरणे
मिज्जपोपवासाभ्यां शुचिः॥ एकपत्तैवेव मय पातितं नेया चनेव प्राजापत्यं॥ परस्मै इधनुर्दशने उपोष्य धनुर्दद्यात्॥
भार्या न धनलाभे विघ्नकरणे प्रत्येकं वत्सरव्रतमिति॥ सर्वस्य तु पूर्वोक्तस्य रहस्ये प्रायश्चित्तमाह॥ यदाययोप पूर्वं र

विष्वादर्शिः

२२

चेनसश्चेदनुनपतितदासर्वपापक्षयार्थः॥ कुर्याद्धीमन्मुरारः स्मरणद्वन्द्वेन तद्वत्तवाविदध्यादेकादश्यादिपूर्वकं तिथिषु पर
मिदं मंगलं सर्वमुत्तमं॥ ३३॥ अस्यार्थः॥ प्रायश्चित्तं गुरुत्वं गुरुणित्त्वं धुलुधुन्येन सिमार्तमेतदिति मन्तरमाह॥ पौराणं तेतस
श्चेदनुनपतितदासर्वपापक्षयार्थः॥ कुर्याद्धीमन्मुरारः स्मरणमिति॥ उत्तमं विष्णुपुराणे॥ लोकोपेतुतापो वेयस्य पुंसः प्रजाय
ते॥ प्रायश्चित्तं तु तस्येव हरिः स्मरणं पूरयति॥ अनुतापे तु स्मरणे स्मरणे ह्यतिर्न स्यादित्यर्थः॥ अनुदिनं तदिति॥ उत्तमं हि त
त्रैव॥ प्रायश्चित्तान्प्रायश्चित्तपः कर्मोक्तिकानि वै॥ पानितेषामशेषाणां लघ्वानुस्मरणं परमिति॥ तत्राप्यशक्त्येतत्रा
ह॥ अर्तवाविदध्यादेकादश्यादिपूर्वकं तिथिपरमिदं मंगलं सर्वमुत्तमं॥ प्रतिदिनं स्मरणं शक्तौ पक्षयो रभयो रपि एकादश्यां
मुपवासादिभिरुत्तमं माहं म्यादिपूर्वकं वा त्रते कुर्यात्॥ इदं तु परमं मंगलं सर्वेषु प्रायश्चित्तेषु गुह्यं॥ उत्तमं हि स्मृतं तरे॥ एकादश्यादि
ये पापं यद्वत्तं भवति प्रभो॥ एकादश्यापवासेन तत्सर्वं प्रविलीयते॥ पातकेषु यदल्पेषु महत्सु तु विशेषतः॥ ६ विद्वेषी वि

राम

२२

स्मृपादां मः कस्तन्मूर्ध्नि नधारयेदिति॥ तन्वत्पूर्वनिबन्धि पिर्यदुदितं मन्वादिशास्त्रस्य तद्वत्तं विंशति विशालमिच्छलमतस्त
त्तथ्यसूत्रोपमं॥ विश्वादर्शिमलं लतं सुलतिनस्तास्य पृथ्यामितं पश्यं त्वयि चिन्ताः कृतधियः यद्वदुषु नत्सर्वमानं
खलु॥ ३४॥ ॥ ६५॥ ॥ इति श्रीगीतार्थप्रदीपे श्रीमदाचार्यार्यसुतकविकांतसरस्वतीरिनि विश्वादर्शार्यः
धर्मशास्त्रसारे विवरणे प्रायश्चित्तकांडसूक्तोऽध्यायः समाप्तः॥ ६६॥ ॥ ६७॥ ॥ ६८॥ श्री
॥ श्रीरामर्वज्जयति॥ ६९॥ ॥ ७०॥ ॥ श्री॥ ॥ ७१॥ ॥ श्री॥ ७२॥ ॥ श्री॥ ७३॥ ॥ ७४॥ ७५॥ ७६॥ ७७॥ ७८॥ ७९॥ ८०॥

०॥ श्रीगणेशाय नमः॥ श्रीमयोगधिरादिप्रियमरिहृजगन्मंगलंरामशङ्खनल्यतेभ्यतुभिः सहदशभिरलं पूजितार्थं
युद्धार्थं॥ इवेकोदशरोषोदुपुतदिवससंक्रांतिमृस्तकेषुदक्यास्यशीदिकामास्यपिसकलसुरबंनिर्णयंवेण्यामि॥१॥ **अथप**
र्वनिर्णयः॥ संध्यंमध्यंदिनंवेत्प्रतिपदितरयोस्तपुरावातद्व्यावाधिः श्राद्धेतुफलेप्रकृतिमनुविष्ट्या कृतीश्रोतयत्रापश्चा
त्संधौविष्ट्याः कृतिरितिकविकांतेरिताश्चप्रकृत्यास्तस्मात्पूर्वतुसधोयर्जितपरिवेत्संगवालोर्लमास्यां॥२॥ **अथैकादशीनिर्णयः॥**
संपूर्णैकादशीसापुनरपिपरतश्चेद्दृष्टेः सितान्वेत्पूर्वोपोष्याद्वितीयायतिभिरपिसितातस्मैश्चापरेस्तस्याद्वैद्वादशीचे
दरिहृतनुत्तमिवतामूडुरत्येविधापिस्यादशम्यायदिनुहिपरतोद्वादशीवैवसन्वेत्॥३॥ **अथत्रिभिर्निर्णयः॥** षष्ठैकादस्यु
पोष्याश्रितिरवरचतुर्थायरंभातुमीयाभूताष्टम्याचतुर्दशैरुत्तिष्ठुपरयुताः पूर्णिमामाद्वितीया॥ रोषांपूर्ववित्तस्युर्वदेव
दहरितासंप्रदायंतुनकेजन्माष्टमुग्रत्ररात्रिनिर्विलमुद्रतथोपोष्यतदूरतमुमुक्तिः॥४॥ **॥अथसंक्रांतिनिर्णयः॥**

भवेत्॥ त्रैकायसंध्योकरणात्तत्सर्वविप्रणश्यत॥ तिस्रः कर्त्तव्यविषयमिति रहस्यं॥ यच्चसर्वत्र पापेषु प्रज्ञापत्यमा
त्रस्यास्यात्यतिरपेक्षत्सुशानोक्तं॥ तत्सहस्रध्यासापेक्षयासर्वत्र विरुद्धमेव॥ यत्तुगेतमोक्तं सद्वातिरुद्धोक्तं चाद्वय
मिति सर्वत्रायश्चित्तमिति तदप्युपपातकादिषु यथायोग्यमूह्यं॥ यत्तुबार्हस्पत्यं जन्मप्रभृतिभिर्यत्किंचुत्पातकंचापपातकं॥
तावदावर्तयेत्॥ ह्युत्पावत्षाष्टिगुलं भवेत्॥ तदपरदारमिति गेतमोक्तं द्विषाधिकसमानविषयं॥ त्रैमासिकादि विषयेन
पपातकादिति विषयं वा॥ तदप्यसूक्तं दशयस्तं बुद्धिपूर्वमधं महत्॥ तच्छुध्यते ह्युत्प्रेण महत्ः पातकादृत इति तदप्युप
पातकाद्वृत्तिविषयं॥ यमोक्तं पूर्वोत्प्रेणमनाद्वृत्तिविषयं वा॥ यत्तु यत्तुर्विशतिमतं॥ जन्मप्रभृतिमापानिषद्भूति
विविधानिवा॥ स्त्र्यावाकृष्टं महत्यायाः षडहं ह्युत्प्रेणमन्वरेत्॥ इति तत्सागकविषयं॥ उपपातकादिति विषयं वेति॥ पूर्व
तिबंधनेथितमन्वादिमते॥ तदेतत्सर्वमनसि सत्त्वाह॥ प्रायश्चित्तं गुरुकं गुरुलिलघुलघुन्येतत्सिस्मार्तमेतत्सोराए

विश्वादर्शि
२४

हस्तदिवर्षे दुतवहसलिलं संस्थिते नाम्निवे धर्मेले नित्यं सपिडं त्रिदिनमपि सवेदधर्मेले विवेर्षी ॥९॥ संसर्गहातिस्त्योर्भवति
हिसमयोत्पूर्वशेषेषु धिस्तद्वस्तुया ॥ अहस्ये एरुजनिमरणे ये कजात्यातये श्रित्वा एकत्रैकानिशांसे पतति दिनयुगायामशेषे
त्रिरात्रान्मातु नक्षो पितुश्चेन्मृतिरनुकदिने वैपरीत्ये त्रिकालात् ॥१०॥ रात्रौ पूर्वोशयोश्चेदनुजनिमरणं प्राग्दिने न तृतीये त्वां
शस्यादुत्तरस्मिन्महानिमत्तमृत्युर्धुगष्टादशा मात् ॥ शुधिस्त्वेको न विंशदिनमथ दिवसो विंशतिस्तत्रिरात्रं तत्संगे स्पृष्टं
गे सपटमभिमतं स्नानमूर्ध्वधिया च ॥११॥ सुहीनो दकयाधीश्वर बलिभुजां सोपवासं सुधीश्चेत्स्पृष्ट्वा स्नात्वा तज्जात्यातमिह स
हृदधी स्नानमेवाशु कुर्यात् ॥ स्पृष्ट्वा दक्यां सरोगां यदि पुनरप रं स्नानं षड्दिवारं कुर्यात् शुभा भवेत्स निजवसनपरित्यागतः
स्रुतिका च ॥१२॥ नाशे पूर्वत्रे गये स्तपनमप्यदहेत्पूर्ववत्तत्पुनः स्यात्कुभां भोभिः स गये र्दिजशुचिवसनैः पुण्यमंत्रैः पूजितं ॥ राम
शुधिर्विप्रेदशा हातृक्षितिभुजी पुनर्वा दशा हातुवैश्ये पक्षाष्टे तु मासा कचिदुचितरते वैश्यवद्वापि शुधिः ॥१४॥ अत्रैराहादि २४

रिषाकटस्ततिरितरास्य प्रयाणादिरेव श्राद्धं वेदशास्त्रं चितिर समीक्षने स्यादिति ये चतुर्थे ॥ सद्यः प्रेतो न्यशावे स च हृदगने धुति
भेदे स्त्रिया स्यात् वष्टपात्राये जनानां मपि दशसहितं त्रिंशत् त्रिंशत् ॥१५॥ या विधा पूर्वतिथ्या स्नाय समय समयतः प्रस्यु
रुतं स्त्रिंशत्तां प्रकुः सर्वमृता हेतिथिमापि सकला केचिदन्ये पशुहे ॥ दशैश्चैव प्रहारे पिरत्तलुतिरदिता पिडयशो परात्ये ए भो सामे
प्यनये रिव भवति परत्रे तिसात्रे विंशे ॥१६॥ शालोमास भये हयदिन हि विदितं तर्हितं तत्र दशे स्यादुसाते तु मासे यदि विदितम्
हस्तद्वे न्मर्गशीर्षे ॥ माघे वा प्रस्थितस्या हयमनवगतं तर्हितं स्याद्वयं वेत्स्यन्नेने न वे अहवति तपहते तेन वा हस्तद्वे ॥१७॥
इति रक्कलनिर्बंधः सर्वधर्मां गतते धरि बलतिथिषु यस्मा त्रिण्य स्त्वेव तस्मात् ॥ सतिरिह कविकांते श्रीमहादिसरनोर्जय
निमित्तसरस्या त्वासमुद्रं समुद्रं ॥१८॥ श्री ॥ १९॥ ॥ २०॥ ॥ २१॥ श्री ॥ २२॥ ॥ २३॥ ॥ २४॥ ॥ २५॥ ॥ २६॥ ॥ २७॥ ॥ २८॥ ॥ २९॥ ॥ ३०॥ ॥

विश्वदेवः

२५

विज्ञानेश्वरः॥संपूर्णकादशीयानभवतिपरतःसासमावासमावासास्तिकायंजतिहारीदनेद्वादशीसापिचोर्ध्वः॥सर्वकु
र्युपरस्तादुपवसनमथसदृशानोर्ध्वमेतिप्राक्प्रदत्तायामुपवसतुजनापूर्वमन्येतुसर्वः॥१॥यद्येषापूर्वविधाभवतिवपरतःसास
मावासमावासर्वैक्युद्धितायामथहारीदिवसाःपूर्वविधोपपायात्॥द्वादश्यांसात्रिष्टयदिभवतिपरमोक्षितःपूर्वमन्येद्यद्वातयोर्ध्वप
रमुपरिस्तवेतत्रसर्वपरस्तात्॥२॥एवविधाथवासानेभवतिपरतोद्वादशीसापिचोर्ध्वकुर्यात्तत्रोपरिष्टान्मुनिजननिकरःपूर्वमन्ये
चसर्वः॥विधाप्रातर्दशम्यारुविदिनमथनवद्वादशीरात्रिशेषेसर्वःपूर्वतद्वान्मुपवसतुमनःप्रीतयेकेशवरया॥३॥सुधामि
त्रादशम्याकंचिदपिचततोद्दधमेकादशीयंप्रत्येकं चविधासोपुनरपिसमतान्पूनाधिक्ययोगात्॥पक्षाःप्रत्येकंवित्राः
पुनरपिषडमीद्वादशीन्यूनताद्यैःसंबंधादेवमष्टादशखलुमिलिताःकल्पनाःसंभवति॥४॥तत्रोदाहरणं॥२५॥

राम
२५

संक्रांतिःपक्षिणीस्यात्सतिषुचविषुवेवोत्तरपक्षिणेचप्रागूर्ध्वंथानुपूर्व्यादशखलुघटिकाविंशतिस्त्रिंशदग्याः॥साचेदत्रोति
शीथेहीरपदषडशीत्यादिरहोक्रमात्स्यादंताद्योत्पन्ननाडीग्रहणवदयनेरात्रिमध्यप्रशस्ते॥५॥अथयोन्यनिलयः॥सुधिमसिदश
हादुपनयनयुजातसपिडेत्रिरात्रादेकोहेजमनाह्वंष्टशरिहनुपरंशुधिराप्तुत्यपाते॥सद्यःप्राग्दत्तातेरपरितुनिशयोर्ध्वतुचोऽ
त्रात्रिरात्रापित्रोर्भित्यंदशाहात्प्रतिलुतिदहनेत्त्रिदेश्यात्रिरात्रं॥६॥प्रेतस्त्रीणांपितृविषदिभवेसोदराणांमृतायांपित्रोःस्वस्या
पिमातुःसहसुविचमृतेपक्षिणीतस्त्रियास्यात्॥श्वभ्यांसेवेतदीशोपयापितसदनेपुत्रपुत्र्याःत्रिरात्रंनशेस्तोमिश्राहःशु
रविधिकरणेकंन्यकापापुराश्रु॥७॥पित्रोर्हरपिदेशमरणमवगतंवेदशाहेतदंशकैवित्प्राग्दशाहंबाहिरथपरतःश्वैरि
त्रैत्रिमासे॥षण्मासपक्षिणीस्यादहरथनवमात्प्राक्परस्तानमात्रेनेतद्वाप्रादिसंस्त्रज्वलनविषमृतेःसंस्तितानांधियात्वे
त्॥८॥गर्भस्त्रावेतुमासेसहसमदिवसेशुधिरासेसमासात्मातुःपित्रादिषुस्यात्रिभिरथदिवसेःपंचमेवैवषष्ठेनस्या

विश्वादि०

५५८ द्वादश्वारतदार्पूर्वो॥ ६६९५ द्वापुतदाउत्तरा॥ ६६९३ द्वापुतदार्पूर्वउत्तरा॥ ६५१ एध्ववारतदाउत्तरा॥
६५९ ए५८ द्वापुतदार्पूर्वउत्तरा॥ ध॥ ॥ घ॥ ॥ श्री॥ ॥ छ॥ ॥ छ॥ श्रीशारदायेनमः॥ श्रीरामजयराम॥

२६

१०७
७

॥ विश्वादेर्प्रायश्चित्ताध्यायः समाप्तः श्रीशारदेजयति ॥ श्रीरामजयरामा ॥ ०

११५

१०७

७